

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**

ΔΙΔΑΣΚΩΝ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΘΕΜΑ: ΕΝΩΣΕΙΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ – ΣΩΜΑΤΕΙΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΔΑΒΙΛΛΑ ΜΑΡΙΑ

ΟΝ. ΠΑΤΡΟΣ: ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ

A.M.: 1340200600578

ΑΘΗΝΑ 2008

ΑΡΘΡΟ 12

1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια.
2. Το σωματείο δεν μπορεί να διαλυθεί για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του, παρά μόνο με δικαστική απόφαση.
3. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου, εφαρμόζονται αναλόγως και σε ενώσεις προσώπων που δε συνιστούν σωματεία.
4. Με νόμο μπορούν να επιβληθούν περιορισμοί στο δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων να συνεταιρίζονται. Περιορισμοί του δικαιώματος αυτού μπορούν να επιβληθούν και στους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων.
5. Οι γεωργικοί και αστικοί συνεταιρισμοί κάθε είδους, αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τους όρους του νόμου και του καταστατικού τους και προστατεύονται από το Κράτος, που είναι υποχρεωμένο να μεριμνά για την ανάπτυξη τους.
6. Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημοσίου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφ' όσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Α) ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Β) ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Γ) Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΖΕΣΘΑΙ

Α) ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Β) ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΗ ΕΜΒΕΛΕΙΑ

Γ) ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Δ) ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Ε) ΓΕΩΡΓΙΚΟΙ, ΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ

3. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

4. SUMMARY

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

A. ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Τα ελληνικά Συντάγματα, από το Σύνταγμα του 1864 έως και το Σύνταγμα του 1952, ορίζουν το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας σωματείου με τον απαρεμφατικό τύπο «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι». Οι λόγοι για τους οποίους προκρίθηκε αυτός ο όρος θα πρέπει να αναζητηθούν στις πολιτικές, παιδευτικές και αισθητικές αξιολογήσεις της εποχής και στην στροφή της άρχουσας κοινωνικής τάξης στα πρότυπα της ελληνικής αρχαιότητας. Ο όρος «εταιρεία» απαντάται στα έργα των Ελλήνων κλασικών με την έννοια της συντροφιάς, του συλλόγου, του συνδέσμου ή της αδελφότητας.

Από πολύ νωρίς, ωστόσο, επισημάνθηκε ότι ο όρος «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» παραπέμπει στην έννοια «συνεταιρισμός», στην οποία περιλαμβάνονται ενώσεις κερδοσκοπικές και μη¹. Έτσι, ορθά παρατηρήθηκε ότι ο όρος «συνεταιρισμός» έχει αποκτήσει «ειδική τεχνική σημασία και η χρησιμοποίησή του ως γενικού όρου προκαλούσε (και προκαλεί) σύγχυση»².

Με το Σύνταγμα του 1975, διασπάται η παράδοση και δεν χρησιμοποιείται ο όρος «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι», αλλά το δικαίωμα ορίζεται περιγραφικά («οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνιστούν ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικού σκοπού»). Παρά ταύτα, η θεωρία και τα δικαστήρια συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τον όρο «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι»³.

Κατά καιρούς, χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι όροι όπως «ελευθερία ενώσεως», «συσσωμάτωση», «δικαίωμα του συνενούσθαι», οι οποίοι όμως δεν επικράτησαν.

Κατά τον Ορφανουδάκη, η χρησιμοποίηση του όρου «δικαίωμα ή ελευθερία συνένωσης», φαίνεται να λύνει σημαντικά προβλήματα, αφού αφ' ενός αποκλείει την σύγχυση προς το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας κερδοσκοπικών συνεταιρισμών και αφ' ετέρου, ως έννοια γένους, περιλαμβάνει την ελευθερία ή το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας τόσο σωματείου, όσο και ένωσης. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η προθεματική προσθήκη του συνδέσμου «συν» στο ουσιαστικό «ένωση», εκτός από έμφαση που προσδίδει στον όρο, αναδεικνύει την διαδικασία ίδρυσης της οργάνωσης, που δεν αποτελεί, όταν συσταθεί, ένα απλό άθροισμα βουλήσεων, αλλά ένα νέο «οργανισμό», με ενιαία βουλευτική έκφραση, λειτουργία και δράση.

Ο όρος πάντως «ελευθερία της συνένωσης» αντιστοιχεί πληρέστερα στον γαλλικό και ιταλικό όρο "liberte d' association" και "liberta di associazione" που δηλώνουν ακριβώς την ενέργεια και το αποτέλεσμα της συνένωσης.

¹Βλ. σχετικά Σαράντη Ορφανουδάκη, σελ. 13 «Η ελευθερία της συνένωσης»

²Βλ. Πρ. Δαγτόγλου, Ατομικά δικαιώματα, τ.Β., σελ. 760, Πρ βλ. και την πρώτη, έν έτει 1918, επισήμανση του γεγονότος σε Ν. Ι. Σαρίπολου, Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον, εκδ. Γ, σελ. 318.

³Βλ. ενδεικτικά ΠΠρ Θεσ 1344/1975, ΕΦΑΘ 3531/1977, ΣΤΕ 3392/1978 (Ολομ.), ΑΠ 928/1974 (Τμ. Α), ΣΤΕ 2260/1982 (Ολομ.), ΠΠρ Αθ 4311/1984

B. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ήδη από το Μεσαίωνα είχαν αρχίσει να αναπτύσσουν δραστηριότητα και να έχουν μεγάλη δύναμη στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης επαγγελματικοί συνεταιρισμοί, γνωστοί με την επωνυμία «συντεχνίες» (corporations), δημιουργώντας ενώσεις προσώπων που προμηθύνουν σήμερα το θεσπισμένο δικαίωμα του άρθρου 12 Σ⁴. Καθώς όμως οι συντεχνίες αυτές είχαν υπό τον άμεσο έλεγχο τους την οικονομική και επαγγελματική ζωή των ευρωπαϊκών λαών, προκάλεσαν την έντονη αντίδραση όχι μόνο των απολυταρχικών καθεστώτων, που αποτελούσαν τους καρπωτές του κατεστημένου, αλλά και την αντίδραση των προασπιστών των φιλελεύθερων δικαιωμάτων που ήταν αποκλεισμένοι από προνομιούχες ενώσεις.

Ακόμα και η Γαλλική Επανάσταση, όχι μόνο δεν συμπεριέλαβε το δικαίωμα των ατόμων να συνιστούν ενώσεις στην Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά το κατήργησε με τον περιώνυμο νόμο "Le Chapelier" της 14/7 Ιουνίου 1971⁵. Οι αντιλήψεις αυτές επηρέασαν για κάποιο διάστημα και τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη, εκτός από την Αγγλία που ποτέ δεν κατήργησε το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, παρά μόνο το περιορίσε μέχρι το 1824, όπου επετράπησαν για πρώτη φορά οι συνδικαλιστικές ενώσεις. Αφότου όμως το Βέλγιο, με το Σύνταγμα του 1831 (άρθρο 20), κατοχύρωσε την ελευθερία του συνεταιρισμού, η εικόνα άλλαξε, και τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη, το ένα μετά το άλλο, άρχισαν να αναγνωρίζουν την ελευθερία αυτή και να ρυθμίζουν τα σχετικά με την αύξηση της, με συνταγματικές ή νομοθετικές διατάξεις. Η ελευθερία της ενώσεως άρχισε να αναγνωρίζεται κατά το έτος 1848. Σήμερα πάντως, όλα τα συντάγματα κατοχυρώνουν την ελευθερία της ενώσεως. Ακόμη και οι Η.Π.Α. που δεν έχουν καμία ρητή διάταξη που να διακηρύττει την ελευθερία της ενώσεως, την έχουν καθιερώσει από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

⁴Βλ. σχετικά Κωνσταντίνο Γεωργόπουλο «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο», σελ. 583

⁵Η Γαλλική Επανάσταση κατά την διατύπωση του Σβώλου, «εσάρωσε το παν», «συνέτριψε εκ θεμελίων την ελευθερίαν του συνεταιρισμού», «καθιέρωσε ειδικώς την απαγόρευσιν των πολιτικών σωματείων».

Γ. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Στο ελληνικό πεδίο, τα πρώτα επαναστατικά Συντάγματα, επηρεασμένα από την Γαλλική Επανάσταση, αγνόησαν την ελευθερία ενώσεως, την ίδια δε στάση ακολούθησε και το Σύνταγμα του 1844, μολονότι είχε σαν υπόδειγμα το βέλγικο του 1831. Γνωστός είναι και ο Ποινικός Νόμος του 1836 (αρ. 212-225) που προέβλεπε ποινές κατά των μυστικών σωματείων.

Το «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι», κατοχυρώθηκε με το άρθρο 11 του Συντάγματος του 1864 (εμπνεόμενο από το άρθρο 92 του Συντάγματος της Δανίας του 1849), μετά από εισήγηση του Ν. Ι. Σαριπόλου. Όριζε ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, τηρούντες τους νόμους του Κράτους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάγωσι το δικαίωμα τούτο εις προηγούμενην της Κυβερνήσεως άδειαν». Το 1911 προστέθηκε και δεύτερη παράγραφος στο άρθρο, σύμφωνα με την οποία επέτρεπετο η διάλυση συνεταιρισμού μόνο με δικαστική απόφαση για παράβαση των διατάξεων των νόμων και το κείμενο αυτό διατηρήθηκε αμετάβλητο στο Σύνταγμα του 1927 (άρθρο 20), ενώ το Σύνταγμα του 1952 (άρθρο 11), πρόσθεσε δύο ακόμη παραγράφους, από τις οποίες η μία αναφερόταν στην δυνατότητα επιβολής με νόμο και των υπαλλήλων των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, ενώ η άλλη απαγόρευε την ίδια απεργία στους ίδιους υπαλλήλους.⁶

Το άρθρο 12 του προηγούμενου πριν την αναθεώρηση του 2001 Συντάγματος, δεν απομακρύνθηκε πολύ από τα προηγούμενα, αλλά τα σχετικά με την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων εντάχθηκαν στο άρθρο 23 που αναφέρεται γενικά στο δικαίωμα της απεργίας, ενώ συγχρόνως προστέθηκαν δύο νέες παράγραφοι στο άρθρο σχετικές με τους γεωργικούς, τους αστικούς και τους αναγκαστικούς συνεταιρισμούς, που δεν –νομίζω- έπρεπε να είχαν τη θέση τους στο άρθρο 12.

Η αναθεώρηση του 2001 επέφερε μία φραστική βελτίωση, με την απάλειψη του σολοικισμού του άρθρου 12 του Συντάγματος «ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικού σκοπού». Αντί όμως να τον αντικαταστήσει με τον όρο «μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία», δίνοντας την εντύπωση ότι αποκλείει πλέον από το πεδίο ισχύος του άρθρου 12 μόνο κερδοσκοπικά σωματεία, αλλά όχι και κερδοσκοπικές ενώσεις. Μία τέτοια αλλαγή θα ήταν όμως πολύ σημαντική για να γίνει απλώς με τον αδόκιμο τρόπο της διακρίσεως ενώσεων και σωματείων. Πρόκειται προφανώς για εσφαλμένη μεταγλώττιση που υποχωρεί, κατά τούτο, προ του αυθεντικού αρχικού κειμένου και πρέπει να διαβάζεται ως «μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία».

Επίσης, με την αναθεώρηση του 2001, καταργήθηκαν οι περιορισμοί της παρ. 4 του άρθρου 12 (και αναρίθμησε τις παραγράφους 5 και 6 σε 4 και 5). Ο νόμος επομένως, δεν μπορεί πλέον να περιορίζει την ελευθερία ενώσεως ειδικά των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων⁷.

Οι υπάλληλοι αυτοί εξακολουθούν πάντως να υπάγονται στους άλλους περιορισμούς του άρθρου 12, παρ. 1-3 του Συντάγματος και τους περιορισμούς των γενικών νόμων.

⁶Τις εγγυήσεις του Συντάγματος του 1911 αξιοποίησε ο κοινός νομοθέτης, θεσπίζοντας λεπτομερειακού χαρακτήρα διατάξεις, όπως αυτές του Ν. 281/1914, που συνιστά σταθμό στην εξέλιξη του θεσμού των συνενώσεων. Συγκεκριμένα, ο νόμος απέκλεισε τη συσσωμάτωση εργοδοτών και εργαζομένων, απαγόρευσε τον εξαναγκασμό των εργαζομένων να συμμετέχουν σε κατευθυνόμενα από τους εργοδότες σωματεία ή να τα αποκηρύσσουν και καθιέρωσε το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης των όρων εργασίας.

⁷Ήδη πριν από την κατάργηση της παρ. 4, τα δικαιώματα των υπαλλήλων είχαν προστατευθεί με τον Ν. 2405/19963 και με τον Υπαλληλικό Κώδικα 1996 (Ν. 2683). (Βλ. Κασσιμάτης – Μυαριάς, «Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα», Σπυρόπουλος – Λιακόπουλος, σελ. 14)

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΖΕΣΘΑΙ

A. ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Το άρθρο 12 του Συντάγματος, κατοχυρώνει την ελευθερία συστάσεως και λειτουργίας μη κερδοσκοπικών ενώσεων υπό ευρεία έννοια, δηλαδή σωματείων αφ' ενός και ενώσεων υπό στενή έννοια αφ' ετέρου.

Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι είναι «ατομικό» δικαίωμα που μόνο συλλογικά μπορεί να νοηθεί και να ασκηθεί. Είναι δηλαδή δικαίωμα του status negativus, αφού θεμελιώνει αγώγιμη αξίωση αποχής της κρατικής εξουσίας από παρεμβάσεις το πεδίο προστασίας του. Καθώς και σε οποιαδήποτε άλλη εξουσία – κατά τριτενέργεια⁸ – την ανάμειξη και επέμβαση πέρα από τα όρια που διαγράφουν το Σύνταγμα και οι σύμφωνα με το Σύνταγμα νόμοι.

Η ελευθερία ενώσεως αφορά κάθε ένωση προσώπων, αρκεί να μην επιδιώκει κέρδος. Αφορά επομένως κάθε ένωση που επιδιώκει πολιτικούς, επιστημονικούς, καλλιτεχνικούς, φιλολογικούς, ψυχαγωγικούς, κοινωνικούς, φιλανθρωπικούς, μορφωτικούς, εκπαιδευτικούς ή επαγγελματικούς και γενικά οποιουδήποτε σκοπούς, εκτός από την επιδίωξη του κέρδους⁹. Επομένως, ενώσεις με οποιονδήποτε άλλον σκοπό, συμπεριλαμβανομένου και του πολιτικού, είναι επιτρεπτές. Ενώσεις με πολιτικό σκοπό τείνουν εξ' ορισμού στην διαμόρφωση της πολιτικής βουλήσεως, στον επηρεασμό του πολιτικού και πολιτειακού γίνεσθαι και εν' τέλει στην συμμετοχή – αμέσως ή εμμέσως – στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Το ειδικό δικαίωμα άλλωστε της συστάσεως και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων και της συμμετοχής σ' αυτά, δεν είναι παρά εκδήλωση της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι.

Όπως ακριβώς το δικαίωμα ιδρύσεως κ.λ.π. πολιτικών κομμάτων είναι διφνές – πολιτικό και ατομικό – έτσι και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι γενικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι διφνές, «ατομικό» και πολιτικό, δικαίωμα δηλαδή του status negativus και συγχρόνως και του status activus.

Το άρθρο 12 του Συντάγματος, εκτός από την κατοχύρωση του διφνούς δικαιώματος, περιέχει και μία θεσμική εγγύηση ότι «οι άνθρωποι δικαιούνται να δρουν όχι μόνον

ως άτομα, αλλά και συλλογικά και μάλιστα με συστηματικούς και διαρκείς δεσμούς και ότι, κατ' αρχήν, υποκείμενα δικαίου είναι όχι μόνον άτομα αλλά και ενώσεις προσώπων». Στην ευρύτερη έννοια της συνένωσης υπάγεται λοιπόν κάθε συλλογικό μόρφωμα, ανεξάρτητα από τη νομική του υπόσταση, στο οποίο συνενώνεται οικιοθελώς για μακρό χρονικό διάστημα και για την επίτευξη ενός ή περισσοτέρων κοινών, μη κερδοσκοπικών, σκοπών με πλειάδα φυσικών ή / και νομικών προσώπων που υποβάλλουν εαυτά σε μία οργανωμένη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Με λακωνική διατύπωση, κατοχυρώνεται η ίδια ελευθερία και στο άρθρο 11, παρ. 1 ΕΣΔΑ¹⁰.

Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, με την άσκηση του οποίου πολλαπλασιάζεται η ισχύς του ατόμου για την επίτευξη ποικίλων στόχων, ενισχύει την άσκηση και την αποτελεσματικότητα άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών π.χ. της ελευθερίας της πολιτικής συμμετοχής και γενικώς της εκφράσεως, του συνδικαλισμού, της θρησκείας, της επιστήμης, του δικαιώματος στο περιβάλλον κ.λ.π. Είναι χαρακτηριστική και στο σημείο αυτό η σχετική παρατήρηση του Μάνεση, ο οποίος εύστοχα επισημαίνει ότι με «την οικονομική, ταξική, και τεχνολογική δομή της σύγχρονης κοινωνίας, στην οποία οι άνθρωποι υπάρχουν και ενεργούν, όχι τόσο ως άτομα, όσο συλλογικά ως μέλη ομάδων, η συνταγματική προστασία θα καταντούσε ανεπαρκής και αλυσιτελής, αν περιοριζόταν μόνο στα φυσικά πρόσωπα και δεν περιελάμβανε και τις ομάδες, στις οποίες αυτά είναι οπωσδήποτε ενταγμένα και μέσω των οποίων ιδίως ενεργούν». Αυτό κάνει έκδηλα φανερό για ποιους λόγους φορείς θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν είναι μόνο τα άτομα αλλά μπορεί να είναι και ένας σύλλογος ατόμων, μία κοινωνική ομάδα¹¹. Έτσι λοιπόν, το δικαίωμα της συνενώσεως αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα της ελευθερίας του ατόμου, της ομάδας και της κοινωνίας εν γένει. Η σημασία του άλλωστε καταφαίνεται και από την επιφυλακτικότητα της κρατικής εξουσίας να το κατοχυρώσει ως συνταγματικό δικαίωμα. Αν ήταν ακίνδυνο και ανώδυνο για τους κρατούντες, θα είχε κατοχυρωθεί νωρίτερα και χωρίς ιδιαίτερο προβληματισμό¹².

⁸Π.χ. στην εξουσία του εργοδότη που θα απέτρεπε την ίδρυση εργατικού σωματείου.

⁹Βλ. σχετικά Π.Δ. Δαγτόγλου, «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», τόμος Β, σελ. 860

¹⁰Βλ. σχετικά για τον όρο αυτό Κ. Χρυσογόνο, «Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα», σελ. 460

¹¹Πρ Βλ. Δ. Τσάτσος, «Θεμελιώδη δικαιώματα», σελ. 153

¹²Πρ Βλ. Κασσιμάτης – Μαυριάς «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα»

B. ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΗ ΕΜΒΕΛΕΙΑ

- i) Επιμέρους δικαιώματα που υπάγονται στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 12 του Συντάγματος.

Η ελευθερία ενώσεως περιλαμβάνει την ελευθερία συστάσεως, διατηρήσεως και λειτουργίας, καθώς και διαλύσεως μιας ενώσεως ή σωματείου, επιλογής μεταξύ σωματείου ή απλής ενώσεως, καθορισμού και αλλαγής του σκοπού της και εν γένει συντάξεως και τροποποιήσεως του καταστατικού της, εκλογής του προέδρου της, αποφάσεως περί εισδοχής και αποβολής μελών. Επίσης, περιλαμβάνει την ελευθερία προσχωρήσεων ή μη σε μία ένωση, καθώς και αποχωρήσεως από αυτήν. Τέλος, περιλαμβάνει κατ' αρχήν και το δικαίωμα αποσιωπήσεως της ιδιότητας μέλους σε μία νόμιμη ένωση: στην ιδιωτική ζωή, δεν μπορεί να απαιτηθεί από κανένα να ανακοινώσει την ιδιότητα του ως μέλους μίας ενώσεως, εφ' όσον η ένωση αυτή είναι νόμιμη¹³.

Ειδικότερα, σε ότι αφορά την ελευθερία συστάσεως ενώσεων και σωματείου κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 12, παρ. 1 που απαγορεύει την απαίτηση προηγούμενης άδειας. Είναι αντισυνταγματική επομένως η απαίτηση οποιασδήποτε προηγούμενης, άμεσης ή έμμεσης εγκρίσεως ή συναινέσεως ή η εξάρτηση της συστάσεως ή λειτουργίας της ενώσεως από την διακριτική ευχέρεια κρατικών αρχών. Συγκεκριμένα, μέχρι και το 1952 απαγορευόταν η υπαγωγή του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι μόνον «εις προηγούμενην της κυβερνήσεως άδειαν», ενώ αντίθετα το ισχύον Σύνταγμα απαγορεύει γενικώς την «προηγούμενη άδεια», όχι μόνο διοικητική, αλλά αφού το Σύνταγμα δεν διακρίνει πλέον σχετικά ούτε και δικαστική (ΣΤΕ 1072/1948). Όταν λοιπόν, ζητηθεί η αναγνώριση σωματείου, δηλαδή η απονομή νομικής προσωπικότητας σ' αυτό, το αρμόδιο δικαστήριο μπορεί να εξετάσει τη συνδρομή των νομίμων όρων (σύστημα των κανονιστικών διατυπώσεων) και όχι την σκοπιμότητα της σύστασης του¹⁴. Δεν μπορεί άρα να ελέγξει αν το σωματείο «είναι κοινωνικά ωφέλιμο ή αν προάγει ή βλάπτει τα συμφέροντα των μελών του ή ανταγωνίζεται άλλο παρόμοιο σωματείο»¹⁵.

Ως προς το τελευταίο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι γίνεται δεκτό πως από το άρθρο 12, παρ. 1 Συντάγματος, ενάγεται η αρχή της πολλαπλότητας, δηλαδή ότι επιτρέπεται η σύσταση και παράλληλη λειτουργία στον ίδιο ή διαφορετικό τόπο περισσότερων σωματείων, έστω και αν επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό και ανεξάρτητα αν τα μέλη του ενός είναι και μέλη του άλλου. Η ίδια ωστόσο νομολογία δέχεται κάμψη της αρχής αυτής αν η άσκηση του δικαιώματος ίδρυσης δεύτερου σωματείου είναι καταχρηστική και προσκρούει στα άρθρα 25, παρ. 3 Συντάγματος και 281 ΑΚ¹⁶. Το Εφετείο Αθηνών μάλιστα έκρινε ότι η ίδρυση δεύτερου ομοιοεπαγγελματικού σωματείου, αποτελεί καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, διότι παρεμποδίζει στην εύρυθμη λειτουργία του αρχικού σωματείου. (ΕΑ 3531/77, Νο Β 1977, 69). Μία τέτοια αιτιολογία αντιβαίνει τόσο στο γράμμα, όσο και στο πνεύμα της συνταγματικής απαγορεύσεως της προηγούμενης άδειας και συγχέει χρήση και κατάχρηση του δικαιώματος ενώσεως. Στην πράξη βέβαια, ένας τέτοιος έλεγχος, αναπόφευκτα καταλήγει σε πολλές, αν όχι στις περισσότερες περιπτώσεις, με έλεγχο της σκοπιμότητας ίδρυσης δεύτερου σωματείου και επομένως σε κίνδυνο δικαστικής αυθαιρεσίας. Και πέρα από αυτό όμως, η εφαρμογή του άρθρου 25, παρ. 3 του Συντάγματος σε σχέση με την άσκηση του δικαιώματος συνένωσης είναι εσφαλμένη για λόγους αρχής, αφού το άρθρο 12 του Συντάγματος ούτε συνδέει το τελευταίο με συγκεκριμένους σκοπούς, ούτε αποκλείει άλλους¹⁷.

¹³Πρ βλ. Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, τόμος Β', σελ. 868

¹⁴Πρ βλ. άρθρο 81, παρ. 1 ΑΚ

¹⁵Εφ Πειρ 488/1985, Εφ Λαρ 457/1980

¹⁶ΑΠ 289/1981, ΑΠ 1846/1984, Εφ Αθ 2679/1996

¹⁷ Η 34563/2001 δέχθηκε ότι είναι καταχρηστική η ίδρυση δεύτερου σωματείου όταν υπάρχουν και τα δύο στον ίδιο χώρο εργασίας, επιδιώκουν τους ίδιους σκοπούς, έχουν τους ίδιους εργαζόμενους και στην επωνυμία τους έχουν το ίδιο χαρακτηριστικό γνώρισμα, γιατί προκαλείται σύγχυση και παρακωλύεται η εύρυθμη λειτουργία τους.

Στην ελευθερία συστάσεως, ανήκει και η ελευθερία επιλογής μεταξύ (αναγνωρισμένου) σωματείου ή απλής ενώσεως, η ελευθερία δηλαδή της αποφάσεως, αν η προς σύσταση ένωση θα έχει ή όχι νομική προσωπικότητα ιδιωτικού δικαίου. Ο νομοθέτης δεν μπορεί κατ' αρχήν, ούτε να επιβάλει, ούτε να απαγορεύσει την απόκτηση νομικής προσωπικότητας ιδιωτικού δικαίου σε μία ένωση, ούτε να την εξαρτήσει από την διακριτική ευχέρεια της διοικητικής αρχής ή του δικαστηρίου. Μόνο στις περιπτώσεις που ο νομοθέτης εξουσιοδοτείται από το Σύνταγμα να ρυθμίσει ειδικά ορισμένες ενώσεις, μπορεί να ορίσει και το ζήτημα της νομικής προσωπικότητας (π.χ. φοιτητικοί σύλλογοι, αθλητικές ενώσεις, θρησκευτικές ενώσεις, συνδικαλιστικές οργανώσεις κ.τ.λ) Η νομική προσωπικότητα ιδιωτικού δικαίου αποκτάται με την εγγραφή στο βιβλίο των σωματείων¹⁸ και δεν μπορεί να αφαιρεθεί παρά με την διάλυση των σωματείων.

Περαιτέρω, αξίζει να αναφερθεί η ελευθερία καθορισμού (και αλλαγής) του σκοπού της ενώσεως, καθώς και η ελευθερία συντάξεως και τροποποιήσεως του καταστατικού¹⁹. Ως προς το σκοπό της ένωσης, το Σύνταγμα μας δεν περιέχει διάταξη που αφορά ειδικώς στους σκοπούς της ενώσεως. Μόνο ότι οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία τηρώντας τους νόμους. Επομένως, η ελευθερία ενώσεως δεν περιλαμβάνει το δικαίωμα συστάσεως ενώσεων που θέτει ή επιδιώκει στην πράξη σκοπούς αντίθετους προς τους νόμους. Ασυμβίβαστη με το Σύνταγμα είναι και η θέσπιση ή τροποποίηση με κρατική πράξη του καταστατικού μίας ενώσεως (δεν είναι όμως ασυμβίβαστος με την ελευθερία ενώσεως ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας του καταστατικού)²⁰.

Επιπλέον, η ελευθερία ενώσεως περιλαμβάνει και την ελευθερία λειτουργίας και διοικήσεως, με την έννοια αφ' ενός της αναδείξεως της διοικήσεως και αφ' ετέρου της επιλογής των αντικειμένων και μέσων της δραστηριότητας της ενώσεως κατά την κρίση της διοικήσεως και των μελών της.

Με αυτήν την ελευθερία είναι ασυμβίβαστη οποιαδήποτε κρατική επέμβαση στην λειτουργία της ενώσεως. Δεν είναι όμως ασυμβίβαστη η πρόβλεψη γενικών κανόνων λειτουργίας του σωματείου ή εκλογής της διοικήσεως του στην περίπτωση σιωπής του καταστατικού ή προς προστασία των μελών, αλλά όχι προς άσκηση κυβερνητικής επεμβάσεως ή επιρροής, εν' όψει της υπαγωγής της ενώσεως στους νόμους (12, παρ. 1). Η αυτοδιοίκηση δεν αποκλείει βέβαια την άσκηση της κρατικής εποπτείας με την έννοια του καταστατικού ελέγχου από την διοίκηση της νομιμότητας της λειτουργίας του σωματείου. Σύμφωνα με τα άρθρα 32 και 33 Ν.

281/1914 «περί σωματείων», σε περίπτωση ποινικής παράβασης κατά τους περι σωματείων νόμους, σπουδαίας διαχειριστικής ανωμαλίας ή αξιόποινης χρηματικής κατάχρησης, επιτρέπεται η κήρυξη εκπτώτου του διοικητικού συμβουλίου σωματείου με πράξη της εποπτικής αρχής και ο διορισμός προσωρινής διοικητικής επιτροπής. Η νομολογία δέχεται²¹ ότι οι διατάξεις αυτές διατηρήθηκαν σε ισχύ και μετά την θέσπιση του Αστικού Κώδικα και ότι δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα, αφού με αυτές καθορίζονται περιοριστικά οι περιπτώσεις επέμβασης της (δημόσιας) διοίκησης στα θέματα της διοίκησης του σωματείου και αντικατάστασης της τελευταίας.

Ελευθερία ενώσεως σημαίνει και ελεύθερη απόφαση περί εισδοχής και αποβολής μελών, χωρίς κρατική ανάμιξη. Σύμφωνα με το άρθρο 86 ΑΚ, είσοδος νέων μελών στο σωματείο επιτρέπεται πάντοτε, εκτός αν το καταστατικό ορίζει διαφορετικά. Ερμηνεύοντας την διάταξη αυτή, η νομολογία δέχεται ότι «ανήκει επομένως στην απόλυτη και ανεξέλεγκτη εξουσία του αρμόδιου οργάνου του σωματείου να δεχθεί ως μέλη του όσους ενδιαφέρονται για τον σκοπό αυτό, έστω και αν οι ενδιαφερόμενοι συγκεντρώνουν στο πρόσωπο τους τις προϋποθέσεις που καθορίζει το καταστατικό για την παραδοχή των νέων μελών. Κατ' εξαίρεση θεμελιώνεται υποκειμενικό δικαίωμα των τρίτων (και συνεπώς αντίστοιχη υποχρέωση του σωματείου) να καταστούν μέλη στις περιπτώσεις που αυτό προβλέπεται είτε με διάταξη του νόμου, είτε με τέτοια του καταστατικού ή που το σωματείο *de jure* ή *de facto* κατέχει μονοπωλιακή θέση»²².

Από την ελευθερία της ενώσεως, συνάγεται και η ατομική ελευθερία προσχωρήσεως σε μία ορισμένη ένωση ή αποχωρήσεως από αυτήν. Απαγόρευση προσχωρήσεως ή αποχωρήσεως θα αντιστρατευόταν προδήλως την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Το κράτος δεν μπορεί να απαγορεύσει ή να συνδέσει με δυσμενείς συνέπειες την προσχώρηση σε μία νόμιμη ένωση. Τα μέλη μπορούν πάντοτε να αποχωρήσουν από την ένωση αν και ο νόμος μπορεί να προβλέψει ορισμένες προθεσμίες για λογιστικούς λόγους (αρ. 87 ΑΚ)²³.

Η ελευθερία συνένωσης περιλαμβάνει και την ελευθερία διατηρήσεως ή διαλύσεως της υφιστάμενης συνένωσης. Η κρατική επιβολή υποχρέωσης διατηρήσεως ή η κρατική απαγόρευση διαλύσεως μίας συνένωσης εναντίον της θέλησης των μελών της δεν συμβιβάζεται με το Σύνταγμα. Το ίδιο ισχύει και για την κρατική διάλυση μίας ιδιωτικής συνένωσης. Το Σύνταγμα την επιτρέπει μόνο για παράβαση νόμου ή ουσιώδους διατάξεως του καταστατικού και μόνο με δικαστική απόφαση. Πρέπει δηλαδή, να υπάρχει συστηματική παράβαση του νόμου τέτοιας μορφής και

βαρύτητας που να δείχνει ότι ο σημερινός πραγματικός σκοπός του σωματείου, ανεξάρτητα από τον αρχικό ή αναφερόμενο στο καταστατικό του, αντιβαίνει συγκεκριμένες νομοθετικές διατάξεις»²⁴. Ακόμη, το μέτρο της διάλυσης πρέπει να είναι κατάλληλο και κυρίως αναγκαίο για να αποτραπεί η προσβολή, ενώ σε ήσσονος σημασίας παραβάσεις μπορούν να επιβληθούν άλλες ηπιότερες, διοικητικές κυρώσεις. Διαδικαστική προϋπόθεση της διάλυσης είναι η ύπαρξη σχετικής δικαστικής απόφασης και τούτο συνεπάγεται ότι είναι ανεπίτρεπτη η διάλυση όχι μόνο με διοικητική πράξη, αλλά και ευθέως με διάταξη νόμου²⁵.

Η ελευθερία που του συνεταιρίζεσθαι καλύπτει και την ελευθερία της μη συστάσεως ενώσεως, της μη προσχωρήσεως και της μη συμμετοχής σε αυτήν. Έκφραση της αρνητικής ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι αποτελεί και η ελευθερία αποχωρήσεως από την ένωση.

Σύμφωνα με την Μπρ Αθ 13073/1987, είναι αντισυνταγματική διάταξη ΣΕΕ, που ορίζει ότι θεωρείται αυτόματα μέλος του Σωματείου Σταθμαρχοελεγκτών το προσωπικό που προάγεται στο βαθμό του Σταθμαρχοελεγκτη.

Το Πρ Κορ 131/1979, δέχτηκε ότι δεν αντίκειται στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι διάταξη καταστατικού σωματείου που απέκλειε από την ιδιότητα του μέλους άτομα καταδικασθέντα κ.λ.π. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι δεν εμποδίζει την εισαγωγή δικαιολογημένων διακρίσεων βάσει αντικειμενικών, γενικών και απροσώπων κριτηρίων χάριν εξυπηρετήσεως του καλώς εννοούμενου συμφέροντος του σωματείου.

Η ΣτΕ 2235/1979 καθώς και η ΣτΕ 2260/82 έκρινε ότι δεν είναι επιτρεπτό να εξαρτηθεί η άσκηση συγκεκριμένης δραστηριότητας επαγγελματικής ή μη από την ένταξη σε ορισμένο σωματείο.

¹⁸Άρθρα 78 και 83 ΑΚ

¹⁹Άρθρα 80, 93, 99, 100 ΑΚ

²⁰Άρθρα 81 και 82 ΑΚ

²¹ΣτΕ 68/1959, ΣτΕ 823/1963, ΕΕργΔ 19363,795

²²Εφ Αθ 1572/1990, ΑΠ 66/1982

²³ΣτΕ 1867/1978 Τμ. Δ

²⁴Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, Β', 1991, 790

²⁵ΣτΕ 3392/1978, ΟΛ

Γ. ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Φορείς του κατά το άρθρο 12 του Συντάγματος κατοχυρωμένου δικαιώματος είναι μόνο οι Έλληνες πολίτες. Όπως ακριβώς όμως και για το δικαίωμα της συνάθροισης, το άρθρο 11 της Σύμβασης της Ρώμης αναγνωρίζει το δικαίωμα αυτό και στους υπηκόους των Κρατών που την έχουν αποδεχθεί, αφού ορίζει ότι «παν πρόσωπον έχει δικαίωμα ... και εις ελευθερίαν συνεταιρισμού, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως εις συνδικάτα επισκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του».

Μ' αυτόν τον τρόπο, η συνταγματική διάταξη δεν μπορεί πλέον να προστατεύει μόνο τους Έλληνες πολίτες, αφού η Σύμβαση της Ρώμης έχει, σύμφωνα με το άρθρο 28, παρ. 1²⁶ του Συντάγματος, υπερνομοθετική ισχύ. Ιδιαίτεροι περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν μόνο ως προς την συμμετοχή αλλοδαπών σε σωματεία που επιδιώκουν καθαρά πολιτικούς σκοπούς, ενόψει του άρθρου 16 ΕΣΔΑ. Πέρα από αυτό όμως, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να επιβάλει γενική απαγόρευση στους αλλοδαπούς να συμμετέχουν σε σωματεία, ή έστω στη διοίκηση των τελευταίων. Εξ' άλλου, και το άρθρο 107 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού κώδικα (Α.Ν. 2783/1941), αφού διατυπώνει την αρχή ότι οι διοικούντες στα σωματεία πρέπει να είναι Έλληνες πολίτες²⁷, προβλέπει στη συνέχεια ότι είναι δυνατή η συμμετοχή στη διοίκηση των αλλοδαπών, αν αυτό είναι αναγκαίο εξ' αιτίας του σκοπού που επιδιώκει το σωματείο.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει το δικαίωμα του συνεταιρισμού για όλους τους Έλληνες πολίτες και όχι μόνο για αυτούς που έχουν τα προσόντα του εκλογέως. Η συμμετοχή όμως σε σωματείο ή και σε ένωση χωρίς νομική προσωπικότητα συνιστά δικαιοπραξία (βλ άρθρα 78,79 και 107 ΑΚ), η οποία μάλιστα έχει μακρά διάρκεια και συνεπάγεται ποικίλες και όχι ασήμαντες υποχρεώσεις για τον συμβαλλόμενο. Είναι συνεπώς εύλογο ότι προαπαιτείται η ύπαρξη πλήρους δικαιοπρακτικής ικανότητας, δηλαδή η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας (αρ. 127 ΑΚ), προκειμένου σε τελική ανάλυση να προστατευθεί ο ανήλικος. Συνεπώς, ο τελευταίος ούτε μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα της συνένωσης ο ίδιος, ούτε καν ο φορέας του είναι, αφού η συμμετοχή δι' αντιπροσώπου δεν φαίνεται να έχει εδώ οποιοδήποτε νόημα. Εξαιρούνται μόνο βάσει ρητής διατάξεως του ν. 1262/1982 (άρθρο 7, εδ. γ') οι ανήλικοι που εργάζονται νόμιμα και συνεπώς μπορούν να συμμετέχουν σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, προκειμένου να προστατεύουν τα εργασιακά τους

δικαιώματα, εφ' όσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 136 ΑΚ και του ν. 1837/1989 «Για την προστασία των ανήλικων κατά την απασχόληση», καθώς και οι ανήλικοι φοιτητές (αρ.2) για τον αντίστοιχο λόγο.

Περιορισμοί στο δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων να συνεταιρίζονται είχαν προβλεφθεί ως δυνατότητα στο Σύνταγμα του 1952. Επανελήφθησαν στην παρ. 4 του άρθρου 12 του 1975. Η αναθεώρηση του 2001 την κατήργησε. Πάντως, και πριν την τελευταία αναθεώρηση, ειδικοί περιοριστικοί νόμοι για το δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των δημοσίων επιχειρήσεων, δεν είχαν θεσπιστεί.

Από τη διατύπωση της συνταγματικής διάταξης για το δικαίωμα συνεταιρισμού των Ελλήνων, είχε ανακύψει στο παρελθόν ζήτημα αν η συνταγματική προστασία εκάλυπτε και τα νομικά πρόσωπα ή περιοριζόταν μόνο στα φυσικά. Η άποψη που υποστηριζόταν παλαιότερα ήταν ότι η συνταγματική προστασία περιορίζεται στα φυσικά πρόσωπα και όχι στους «συνεταιρισμούς συνεταιρισμών», στις ομοσπονδίες δηλαδή ενώσεων.

Το πρόβλημα αγνοήθηκε κατά την κατάρτιση όλων των ελληνικών Συνταγμάτων. Νομοθετικά όμως από το 1914 (με το άρθρο 43 του Ν. 281/1914 «περί σωματείων») είχε καθιερωθεί η δυνατότητα ένωσης δύο ή περισσότερων επαγγελματικών σωματείων ή σωματείων άλλων σκοπών σε σύνδεσμο ή ένωση για την εξυπηρέτηση των κοινών συμφερόντων τους, ενώ έμενε άθικτη η διοικητική και οικονομική αυτονομία τους. Η ύπαρξη της διάταξης αυτής αποτελεί επιχείρημα που συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι το Σύνταγμα αναγνωρίζει το δικαίωμα του συνεταιρισμού και στα νομικά πρόσωπα, επειδή και τα τρία συνταγματικά κείμενα που ακολούθησαν τον Ν. 281/1914 (του 1927, του 1952 και του 1975/1986) δεν περιέλαβαν καμία διάταξη που να μεταβάλλει σε αντισυνταγματική την υφιστάμενη νομοθετική ρύθμιση. Είναι συνεπώς συνταγματικά κατοχυρωμένη η σύσταση π.χ. πανελλαδικής ομοσπονδίας ομοειδών σωματείων, έστω και αν αυτά δεν είναι επαγγελματικά.

Φορείς της ελευθερίας ενώσεως είναι από τα νομικά πρόσωπα μόνο εκείνα του ιδιωτικού δικαίου. Αντιθέτως, η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας ενώσεως δεν προστατεύει τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, αλλά προστατεύει τους ιδιώτες έναντι των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Αυτό ισχύει ιδίως για τις δημόσιες ενώσεις (ή δημόσιους συλλόγους), προπάντων τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοικήσεως και τους επαγγελματικούς (π.χ. τους δικηγορικούς ή τους ιατρικούς)

συλλόγους, τα επιμελητήρια που, ανεξάρτητα από την «ιδιωτική» ή «δημόσια καταγωγή» τους, ασκούν όλα, τουλάχιστον εν μέρει, «διοίκηση» υπό τη λειτουργική έννοια του όρου²⁸.

Αποδέκτης της ισχύος του δικαιώματος είναι καταρχήν, η κρατική εξουσία. Ωστόσο, δεν αποκλείεται η επίκληση του σε ότι αφορά ιδίως την αρνητική του όψη και έναντι των ίδιων των συνενώσεων, οι οποίες οφείλουν να μην ασκούν πίεση σε τρίτα πρόσωπα για να καταστούν μέλη τους και να μην παρεμποδίζουν την τυχόν αποχώρηση των ήδη μελών²⁹.

²⁶ Πολ Πρωτ Θεσ 6297/1993, Πολ Πρω Αθ 1834/1986, ΕΕ Ευρ Δ 1987, Μον Πρωτ Αθ 4300/1996

²⁷ Αντίθετη η Πρ Αθ 4311/1984

²⁸ Βλ. σχετικά Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, παρ. 1062

²⁹ Η ΣτΕ 2260/82 δέχτηκε ότι οι δημόσιοι σύλλογοι δεν επίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 12Σ, με το σκεπτικό ότι η υποχρεωτική συμμετοχή των μελών τους σ' αυτούς, τους στερεί τον αντιπροσωπευτικό τους χαρακτήρα, ενώ άλλωστε με τα νομικά πρόσωπα αυτά σκοπείται παραλλήλως προς τη διαφύλαξη των μελών τους, η εξυπηρέτηση γενικότερων σκοπών, όπως η προαγωγή της επιστήμης και η οργάνωση του επαγγέλματος.

Δ. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

A. Το Σύνταγμα, ορίζοντας στο άρθρο 12, παρ. 1 ότι οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικά, «τηρούντες τους νόμους», θέτει την άσκηση του δικαιώματος υπό την επιφύλαξη του νόμου. Έχει συνεπώς ο νομοθέτης το δικαίωμα να χαράξει όρια σχετικά με τους σκοπούς αυτούς ως αθέμιτους ή παράνομους και, κατά συνέπεια, να γίνεται παράνομη η ένωση προσώπων που αποβλέπει σε τέτοιους σκοπούς. Στον καθορισμό όμως των σκοπών αυτών, ο νομοθέτης δεν μπορεί να προχωρήσει απεριορίστα και να θεσπίσει τόσο ευρείες κατηγορίες αθέμιτων ή παράνομων σκοπών, ώστε να απολήγει στην ανατροπή της ελευθερίας του συνεταιρισμού που κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Ό, τι επομένως απαγορεύεται από το νόμο στο άτομο καθ' αυτό, δεν επιτρέπεται στην ένωση ατόμων.

Οι «νόμοι» κατά την έννοια του άρθρου 12, παρ. 1 και 2, είναι μόνο οι προσωπικά και αντικειμενικά γενικοί νόμοι, εκείνοι δηλαδή που προστατεύουν έννομα αγαθά και ρυθμίζουν τη σύσταση και λειτουργία των ενώσεων και σωματείων, χωρίς να στρέφονται κατά ορισμένου προσώπου ή ομάδας προσώπων, ούτε κατά ορισμένης γνώμης, ιδεολογίας ή κοσμοθεωρίας, και χωρίς να καθιστούν αδύνατη ή να δυσχεραίνουν δυσανάλογα τη σύσταση ή λειτουργία ενώσεως ή σωματείου.

B. Προκειμένου περί σωματείων, η νομιμότητα του σκοπού τους ελέγχεται προληπτικά κατά το ιδρυτικό στάδιο και επομένως μπορεί να μην επιτραπεί η ίδρυση τους, αν ο σκοπός τους είναι παράνομος ή δεν έχουν τηρηθεί οι ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις που προβλέπει ο Αστικός Κώδικας. Το ίδιο ισχύει και για τις ερανικές επιτροπές. Προκειμένου περί άλλων ενώσεων προληπτικός έλεγχος της νομιμότητας του σκοπού δεν προβλέπεται. Ο έλεγχος συνεπώς δεν μπορεί παρά να είναι κατασταλτικός. Ο Ποινικός κώδικας, πάλι, χαρακτηρίζει ως αθέμιτο το σωματείο που οι σκοποί του αντιβαίνουν σε ποινικές διατάξεις και απειλεί ποινή φυλάκισης μέχρι τριών ετών στα μέλη του (άρθρο 188). Κατά τα λοιπά όμως, ο ειδικότερος καθορισμός των απαγορευμένων σκοπών ανήκει στην αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτου, που ενεργεί πάντως μέσα στα πλαίσια του Συντάγματος.

Υπάρχουν όμως και ορισμένοι σκοποί που απαγορεύονται από το Σύνταγμα. Δεν είναι έτσι δυνατό να ιδρυθεί σωματείο ή ένωση προσώπων που έχει ως σκοπό τον

προσηλυτισμό σε βάρος ορισμένης ή ορισμένων θρησκειών, επειδή τούτο αντιβαίνει στη σχετική απαγορευτική διάταξη του άρθρου 13.

Ιδιομορφία εμφανίζει το θέμα όταν οι συνταγματικές διατάξεις των οποίων ασκείται η αλλαγή ανήκουν στο «σκληρό πυρήνα» του άρθρου 110, παρ. 1 Συντάγματος, όπως κυρίως η μορφή του πολιτεύματος ως «προεδρευομένης» δημοκρατίας. Μία τέτοια αλλαγή δεν μπορεί βέβαια να επιτευχθεί με συνταγματικά μέσα και άρα εξ' ορισμού προϋποθέτει επαναστατικές ενέργειες. Η διαπίστωση όμως αυτή δεν αρκεί για να οδηγήσει στην άρνηση αναγνώρισης συλλήβδην των «φιλοβασιλικών σωματείων», όπως φαίνεται να δέχεται η νομολογία του Αρείου Πάγου, με το σκεπτικό ότι «η διάδοσις, εξύψωσις και προβολή πολιτικών ιδεών αναφερομένων εις τα πλεονεκτήματα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας, ουδέν άλλο ενέχει ει μη ανεπίτρεπτον απαρχήν της εκ νέου θέσεως πολιτειακού ζητήματος». Εάν όμως ο σκοπός του σωματείου περιορίζεται σε θεωρητικές συζητήσεις για πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα των διαφόρων πολιτευμάτων, το συμπέρασμα ότι θα επακολουθήσει απόπειρα ανατροπής του υπάρχοντος πολιτεύματος προϋποθέτει ανεπίτρεπτο λογικό άθμα στο δικανικό συλλογισμό.

Γ. Το Σύνταγμα προβλέπει ρητώς ότι οι νόμοι «ουδέποτε δύνανται να υπαγάγουν την άσκησιν του δικαιώματος τούτου εις προηγούμενην άδειαν». Επειδή το ισχύον Σύνταγμα δεν αναφέρεται πια, όπως τα προγενέστερα Συντάγματα, «εις προηγούμενην της κυβερνήσεως άδειαν», αλλά σε άδεια εν γένει, απαγορεύει την απαίτηση οποιασδήποτε άδειας, ανεξάρτητα αν αυτή χορηγείται από τις διοικητικές αρχές, με νόμο ή με δικαστική απόφαση. Η απαγόρευση της προηγούμενης άδειας, έχει το νόημα ότι η σύσταση και λειτουργία της ενώσεως δεν μπορεί ποτέ να εξαρτάται από ειδική για τούτο άδεια. Δε σημαίνει αντιθέτως ότι ενέργειες του σωματείου για τις οποίες απαιτείται γενική άδεια (π.χ. άδεια δομήσεως για την ανέγερση κτιρίου του σωματείου) είναι απαλλαγμένες από την προϋπόθεση αυτή δυνάμει του άρθρου 12, παρ. 1.

Έτσι, δεν είναι αντισυνταγματικές οι διατάξεις των άρθρων 78 επομ. του Αστικού Κώδικα και η σύμφωνα με αυτές εγγραφή των σωματείων σε ειδικό δημόσιο βιβλίο, επειδή είναι άσχετη με οποιαδήποτε άδεια διοικητικής αρχής και αποτελεί απλών προϋπόθεση για την απόκτηση νομικής προσωπικότητας από το σωματείο. Αφού, το δικαστήριο περιορίζεται σε έλεγχο νομιμότητας και δεν επεκτείνεται και σε έλεγχο σκοπιμότητας, που σημαίνει ότι «εξετάζει μόνο τη συνδρομή των νομίμων όρων χωρίς να μπορεί να ελέγξει τη σκοπιμότητα της συστάσεως του σωματείου, αν

δηλαδή είναι κοινωνικά ωφέλιμο ή αν προάγει ή βλάπτει τα συμφέροντα των μελών του κλπ». Η διάκριση πάντως μεταξύ ελέγχου νομιμότητας και ελέγχου σκοπιμότητας είναι δυσχερής. Αντίθετα, αντισυνταγματική θα πρέπει να θεωρηθεί κάθε διάταξη που εξαναγκάζει τα άτομα σε ίδρυση σωματείου ή σε συμμετοχή σε υφιστάμενο, έστω και αν τούτο αποβλέπει στην ενίσχυση του συνδικαλισμού.

Δ. Προς εξασφάλιση, όμως, της νόμιμης λειτουργίας των ενώσεων υπό ευρεία έννοια είναι δυνατή η θέσπιση κανόνων που παρέχουν στην δημόσια διοίκηση εξουσία εποπτείας επί αυτών. Μορφές εποπτείας επί των ενώσεων είναι ο έλεγχος των βιβλίων τους, η κήρυξη έκπτωτων μελών των διοικητικών συμβουλίων τους για διαχειριστικές κυρίως παραβάσεις, ο διορισμός προσωρινής διοικήσεως, η υποχρέωση γνωστοποίησης ορισμένων αποφάσεων γενικών συνελεύσεων ή διοικητικών συμβουλίων στη διοικητική αρχή κ.λ.π. Για να είναι συνταγματικά ανεκτή η εποπτεία, δεν πρέπει προφανώς να φθάνει μέχρι του σημείου που θα αναιρούσε την αυτοτέλεια τους και το δικαίωμα αναδείξεως της διοικήσεως τους. Η εποπτεία δεν αποτελεί «άδεια», στο μέτρο δε που περιορίζεται σε έλεγχο νομιμότητας, είναι επιτρεπτή.

Ε. Όπως παρατηρήθηκε πιο πάνω, μόνο η παράβαση του νόμου από μία ένωση δεν την καθιστά παράνομη ούτε τη θέτει στο σύνολο της εκτός του πεδίου προστασίας του αρ. 12, παρ. 1. Μπορεί μάλιστα να επιβληθούν οι εκάστοτε έννομες κυρώσεις, αλλά δεν μπορεί να διαλυθεί μία ένωση παρά μόνο όταν αυτό προβλέπεται από το Σύνταγμα.

Η πρόβλεψη αυτή της διάλυσης του σωματείου ή της ενώσεως «ένεκα παραβάσεως του νόμου» περιέχεται στο άρθρο 12, παρ. 2 και 3. Το σωματείο δεν μπορεί να διαλυθεί για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του, παρά μόνο με δικαστική απόφαση. Το Σύνταγμα αναφέρεται στην αναγκαστική διάλυση. Διαφορετική είναι η περίπτωση της εκούσιας διάλυσης, που καλύπτεται από την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και δε χρειάζεται δικαστική απόφαση (αρ. 103 και 104 ΑΚ).

Στην αναγκαστική διάλυση αναφέρεται και το άρθρο 105 ΑΚ, το οποίο ορίζει τα εξής: «Με απόφαση του Πρωτοδικείου μπορεί να διαλυθεί το σωματείο, αν το ζητήσει η διοίκηση του ή το ένα πέμπτο των μελών του ή τη εποπτεύουσα αρχή:

1. αν, επειδή μειώθηκε ο αριθμός των μελών του ή από άλλα αίτια, είναι αδύνατο να αναδειχθεί διοίκηση ή γενικά να εξακολουθήσει να λειτουργεί το σωματείο σύμφωνα με το καταστατικό
2. αν ο σκοπός του σωματείου εκπληρώθηκε ή αν από τη μακρόχρονη αδράνεια συνάγεται ότι ο σκοπός του έχει εγκαταλειφθεί
3. αν το σωματείο επιδιώκει σκοπό διαφορετικό από εκείνο που καθορίζει το καταστατικό ή αν ο σκοπός ή η λειτουργία του σωματείου έχουν καταστεί παράνομοι ή ανήθικοι ή αντίθετοι προς τη «δημόσια τάξη».

Το δικαστήριο πάντως δεν είναι υποχρεωμένο να διατάξει τη διάλυση. Το ότι πρόκειται περί αναγκαστικής διαλύσεως σημαίνει απλώς ότι η διάλυση δεν είναι εκούσια και όχι ότι το δικαστήριο ασκεί «δέσμια αρμοδιότητα».

Η περίπτωση 3 του άρθρου 105 ΑΚ ως προς τους παράνομους ή ανήθικους ή αντίθετους προς τη δημόσια τάξη σκοπούς, είναι σύμφωνοι με το Σύνταγμα μόνο εάν ερμηνευθούν στενά, ως προϋπόθετες παράβαση συγκεκριμένης διατάξεως νόμου. Περαιτέρω, η διάλυση για παράβαση του νόμου, για να είναι συνταγματικά ανεκτή, πρέπει να είναι επακόλουθο μίας τέτοιας διαταραχής του δικαίου από παράνομες ενέργειες του σωματείου, που η αποκατάσταση του με μέτρα λιγότερο δραστικά από τη διάλυση να είναι αδύνατη. Μία οποιαδήποτε παράβαση νόμου πρέπει να έχει ως επακόλουθο την επιβολή συγκεκριμένων κυρώσεων, όχι όμως άνευ ετέρου και την έσχατη των ποινών, δηλαδή τη διάλυση. Τούτο προκύπτει από την αρχή της αναλογικότητας.

Ο ίδιος νόμος αναφέρει ως λόγους διαλύσεως ουσιώδεις παραβάσεις του καταστατικού.

Συνέπεια της διαλύσεως του σωματείου – εκούσιας ή αναγκαστικής – είναι όχι μόνο η απώλεια της νομικής προσωπικότητας του αλλά και η άρση της ίδιας της υπόστασης του.

ΣΤ. Το ισχύον Σύνταγμα, στο άρθρο 12, παρ. 4, προβλέπει ότι μπορεί με νόμο να επιβληθούν περιορισμοί στο δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων να συνεταιρίζονται, καθώς και στους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων. Η διάταξη αυτή είναι ευρύτερη από εκείνη του 1952, αφού επεκτείνει τους περιορισμούς και στους υπαλλήλους των δημοσίων επιχειρήσεων. Ως προς την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων που αναφερόταν το Σύνταγμα του 1952, το ισχύον Σύνταγμα έχει εκτενείς διατάξεις στο άρθρο 23, παρ. 2, για όλα τα κρατικά όργανα. Ειδικότερα,

αφού απαγορεύει οποιασδήποτε μορφής απεργία στους δικαστικούς λειτουργούς και όσους υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας, αναθέτει στον κοινό νομοθέτη να θεσπίσει περιορισμούς στο δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου. Προσθέτει όμως η διάταξη αυτή ότι οι περιορισμοί δεν μπορούν να απολήγουν στην κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησης του.

Ε. ΓΕΩΡΓΙΚΟΙ, ΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ

Η συλλογική οργάνωση και δράση μπορεί να είναι είτε ιδεολογικής, είτε οικονομικής επιδίωξης. Η τελευταία (οικονομική) μπορεί να είναι οικονομική ή μη. Η συλλογική οργάνωση ιδεολογικού σκοπού μπορεί να εκφράζεται, σε επίπεδο ιδιωτικού δικαίου, με τα σωματεία και τις αστικές εταιρείες που δεν επιδιώκουν όμως οικονομικό σκοπό, όπως η αστική εταιρεία της ΑΚ 784. Στους τύπους αυτούς συλλογικής ιδεολογικής οργάνωσης και δράσης αναφέρονται οι διατάξεις των παρ. 1-3 του άρθρου 12 του Συντάγματος. Η οικονομικών επιδιώξεων συλλογική οργάνωση καλύπτεται κατ' αρχήν, από το άρ. 5, παρ. 1 που ιδρύει ατομικό δικαίωμα οικονομικής ελευθερίας στην ειδικότερη μορφή της ίδρυσης, οργάνωσης και λειτουργίας οικονομικής δραστηριότητας, εμπορικής ή μη. Έτσι, όλες οι εμπορικές εταιρείες, προσωπικές και κεφαλαιουχικές, καλύπτονται συνταγματικά από το άρθρο 5, παρ. 1.

Οι διατάξεις των παρ. 4 και 5 του άρθρου 12 του Συντάγματος αναφέρονται ειδικά στις συνεταιριστικές οργανώσεις που και αυτές έχουν κατά το κοινό δίκαιο εμπορική ιδιότητα, ωστόσο εμφανίζουν, τόσο κατά την ιστορική τους εξέλιξη όσο και τη νομική του τυποποίηση, ιδιοτυπίες έναντι των άλλων εμπορικών εταιρειών. Η ιδιοτυπία συνίσταται στο ότι ο συνεταιρισμός είναι ένωση προσώπων με μεταβλητό (όχι σταθερό) κεφάλαιο και μεταβλητό αριθμό προσώπων (ελεύθερη είσοδος και έξοδος συνεταίρων) με κύριο σκοπό την άμεση προαγωγή της οικονομίας των μελών του.

Η βασική διαφορά μεταξύ συνεταιρισμού και άλλων εμπορικών εταιρειών ήταν και παραμένει η εξής: ο συνέταιρος δεν αναμένει, βασικά, κέρδη από την επιχειρηματική δραστηριότητα του συνεταιρισμού, όπως ο μέτοχος κεφαλαιουχικής εταιρείας ή εταίροι προσωπικής εταιρείας, αλλά την βελτίωση της οικονομικής του θέσης με τη σύναψη συναλλαγών με το συνεταιρισμό στη βάση τιμών κόστους ή γενικότερα ευνοϊκών όρων.

Το Σύνταγμα στην παρ. 5, αναφέρεται στους κάθε είδους γεωργικούς και αστικούς συνεταιρισμούς* και ορίζει ότι αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τους νόμους και τα καταστατικά τους, καθώς και ότι προστατεύονται και εποπτεύονται από το Κράτος που είναι υποχρεωμένο να φροντίζει για την ανάπτυξη τους. Ενώ, στην παρ. 6 επιτρέπει τη σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημοσίου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφ' όσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν.

Είναι φανερό ότι οι διατάξεις αυτές αναφέρονται σε συνεταιρισμούς ριζικά διάφορους από εκείνους στην προστασία των οποίων αποβλέπει η παρ. 1. Και, όσο και αν είναι χρήσιμες, γεγονός παραμένει ότι έπρεπε να έχουν θέση σε άλλο άρθρο του Συντάγματος και όχι στο σχετικό με την ελευθερία του συνεταιρισμού για μη κερδοσκοπικούς σκοπούς.

**Βλ. σχ. Κασσιμάτη – Μαυριά, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα
Οι γεωργικοί συνεταιρισμού διέπονται από το νόμο 1541/1985 και το νόμο 1257/1982
και οι αστικοί από το νόμο 1667/1986.*

3.ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το δικαίωμα ή ελευθερία της συνένωσης κατοχυρώνεται στο άρθρο 12, παρ. 1-4 του Συντάγματος, περιλαμβάνοντας την ελευθερία τόσο των σωματείων με νομική προσωπικότητα όσο και των χωρίς αυτή απλών ενώσεων. Οι ενώσεις προσώπων προστατεύονται ως θεσμός. Η ίδια ελευθερία κατοχυρώνεται και στο άρθρο 11, παρ. 1 ΕΣΔΑ. Φορείς του δικαιώματος δεν είναι μόνο οι Έλληνες πολίτες, αλλά «αναγνωρίζεται σε κάθε πρόσωπο η ελευθερία του συνεταιρισμού». Το δικαίωμα τίθεται υπό την επιφύλαξη του νόμου, δίχως να υπάρχει εξάρτηση από προηγούμενη άδεια. Πρόσθετη εγγύηση της ελευθερίας του συνεταιρισμού δημιουργεί η διάταξη του άρθρου 12, παρ. 2 του Συντάγματος που μόνο με δικαστική απόφαση επιτρέπει τη διάλυση του σωματείου για παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του. Οι διατάξεις αυτές, σύμφωνα με το άρθρο 12, παρ. 3, εκφράζονται ανάλογα και σε ενώσεις προσώπων που δεν αποτελούν σωματείο. Μπορεί με νόμο να επιβληθούν περιορισμοί, σύμφωνα με το άρθρο 12, παρ. 4, στο δικαίωμα δημοσίων υπαλλήλων να συνεταιρίζονται, καθώς και στους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων. Ειδικές ρυθμίσεις υπάρχουν για τα πολιτικά κόμματα, τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, τα αθλητικά σωματεία και τους φοιτητικούς συλλόγους. Οι συνεταιρισμοί διακρίνονται σε γεωργικούς, αστικούς, αναγκαστικούς. Οι συνεταιρισμοί έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι ενώσεις προσώπων έχουν μη κερδοσκοπικούς σκοπούς. Ο νομοθέτης προβλέπει τη σύσταση αναγκαστικών συνεταιρισμών, οι οποίοι έχουν αναγκαστικό χαρακτήρα όσον αφορά την ίδρυση, την είσοδο, τη συμμετοχή και την παραμονή. Η σύσταση είναι δυνατή μόνο με νόμο.

4. SUMMARY

The right of the freedom of amalgamation is entrenched in article 12, paragraph 1-4 of the constitution, including the freedom of both the societies with legal personalities and unions without them. Personal unions are protected as institutions. The same freedom is entrenched in article 11, paragraph 1 of E.S.D.A. Transmitters of this right are not just Greek citizens, but <<the freedom of partnership is acknowledged to every person>>. The right is under the reservation of the law without having the dependence of previous permission. Additional guarantee of the freedom of the partnership is established in the layout of article 12, paragraph 2 of the constitution which can allow a dissolution of the partnership only with a judicial verdict due to an infringement of its deed of partnership. These layouts, according to article 12, paragraph 3 are expressed accordingly to personal unions also which don't consist a union. Restrictions may be imposed by law, according to article 12 paragraph ,on the right of public servants, servants of organizations of the local government or the juristic people of the or of public companies to enter a partnership. There are special regulations for political parties, trade unions, athletic clubs and student unions. There are agricultural, civil and coercion partnerships. Partnerships are commercial but, on the contrary, personal unions seek non-profitable purposes. The legislator conjectures the incorporation of coercion partnerships, which have a compulsory character concerning the establishment, entrance, participation and sojourn. The incorporation is only possible by law.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν., «Η αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών και η ανάδειξη των διοικήσεων τους», ΤοΣ 1998, 295 ΕΛ.
2. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ 1991 – ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ
3. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Α.Γ. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ
4. Λιακόπουλος Θ., Άρθρο 12, παρ. 5-6, σε Ερμή Σ, 1998, 5 επ
5. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., «Η ελευθερία του συνεταιρισμού και η αυτοδίκαιη εκ του νόμου απώλεια της νομικής προσωπικότητας σωματείου», ΤοΣ 1979, 76 επ
6. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ Σ. «Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ», 1996, 96 επομ.
7. ΠΑΡΑΡΑΣ Π., ΣΥΝΤΑΓΜΑ 1975, Corpus I, 1982, 199
8. ΡΑΙΚΟΣ ΑΘ. Γ. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση – Εκδ. Σακ. 2002
9. ΣΒΩΛΟΣ Α. – ΒΛΑΧΟΣ Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Β΄, 1955, 279-280
10. ΤΣΑΤΣΟΣ Δ. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ Γ΄, 1988, 292 – ΤΟ ΝΕΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ – ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ – ΑΝΑΘΕΩΡ. ΣΥΝΤΑΓΜ. 1975/1986/2001 – ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠ. ΣΥΝΤ. ΔΙΚΑΙΟΥ – ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜ. Κ. ΔΗΜ. ΤΣΑΤΣΟΥ
11. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ.Υ. – ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – 2^η ΕΚΔΟΣΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ – Σακκ 2002
12. ΚΑΣΣΙΜΑΤΗΣ – ΜΑΥΡΙΑΣ, «ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ», ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ